

<https://doi.org/10.62837/2024.9.408>

MİNARƏ QULUYEVA

Fil.f.d

BDU

minaraguliyeva75@gmail.com

M.P.VAQIFIN SƏLƏFLƏRİ, MÜASİRLƏRİ

VƏ XƏLƏFLƏRİ OLAN AŞIQLAR

Xülasə

XVII – XVIII əsirlərdə şifahi xalq ədəbiyyatı inkişaf edirdi. Azərbaycan ədəbiyyatı şifahi xalq ədəbiyyatına, aşiq şeirinə, xalq dilinə daha çox yaxınlaşırdı.

Bu baxımdan məqalədə M.P.Vaqifin sələfləri, müasirləri və xələfləri olan aşıqların əsərlərinə müraciət edilmişdir. Bu əsərlərlə Vaqif qoşmaları arasında oxşar cəhətlər müəyyən edilmişdir.

Burada Qurbaninin, Abbas Tufarqanlının, Aşiq Valehin, Aşiq Hüseynin, Aşiq Ələsgərin və digər aşıqların qoşmaları Vaqif qoşmaları ilə müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Məqalədə eyni zamanda onların onların həyatı barədə də məlumat verilmişdir. Onlar Azəri gözəllərini vəsf etmiş, bu gözəllərin incə belini, qara tellərini məhəbbətlə tərənnüm etmişlər.

Aşiq Pərinin o dövrün tanınmış ziyalıları, şairləri Mirzəcan Mədətovla, Mirzə həsənlə, Cəfərqulu xan Həva ilə deyişmələri zamanəmizə qədər gəlib çatmışdır.

Aşiq Alı vətənin gözəlliyini tərənnüm etmiş, eyni zamanda ibrətamiz – didaktik mövzuda qoşmalar yazmışdır.

Aşiq Ələsgərin qoşmaları Vaqifin qoşmaları kimi ahəngdar və oynaqdır. O, Azərbaycan qoşma janrına bir poetik çeviklik gətirmişdir.

Açar sözlər: qoşma, , məqalə, müəyyən etmək, təhlil etmək, oxşar cəhətlər, müqayisə etmək, təsvir etmək, tərənnüm etmək

XVII-XVIII əsrlərdə şifahi xalq ədəbiyyatı daha mübariz bir şəkildə inkişaf edirdi. Baş verən gündəlik hadisələrlə əlaqədar olaraq zəhmətkeş xalqın mübarizəsini şəhər yoxsullarının və əkinçi kəndlilərin istək və arzularını ifadə edən şeir cərəyanı formalaşırdı. Bu ədəbiyyat şifahi xalq ədəbiyyat çeşməindən qidalanır, saray şeirindən tamamilə fərqlənirdi.

XVI əsrin görkəmli şairi və aşığı Qurbaninin qoşmaları dillər əzbəridir. Bu qoşmalar əsrlərin keşməkeşindən keçərək, hafizələrdə qorunaraq, zamanəmizə qədər gəlib çatmışdır. Qurbani qoşmalarında bəşəri məhəbbət və gələcəyə inam güclüdür. Qurbani ozan-qopuz sənətinin aşiq-söz sənəti ilə əvəzlədiyi dövrün çox böyük, dahi nəğməkarıdır. Bu sənətkar böyük istedad sahibi olmuşdur. “Əsli və Kərəm”, “Novruz və Qəndab”, “Tahir və Zöhrə”, “Aşiq Qərib” dastanlarının XIII və XIV əsrlərə aid edilməsi sübut edir ki, qoşma janrı Qurbaniyə qədər böyük təkamül yolu keçmişdir.

“Qurbani təsəvvüf ideyalarını yayan sufilərin tapındığı vəhdəti-vücuda

fəlsəfəsini təbliğ edən və özünü ilahi eşq uğrunda fədaiyə çevirən bir haqq aşiqi idi”
[149, s.36-37].

Qurbaninin “Yetişdim” rədifli qoşmasının ikinci bəndində deyilir:

*İxlas kəmərinə saldım belimə,
Həqiqətdən su bağlandı gölümə,
Mərifətdən bir yol düşdü əlimə,
Yolu tutub yol ərkanə yetişdim.* [169, s.34-35]

Qurbaninin “Bənövşə” rədifli qoşması klassik əsərdir. Bu əsərdə insana məxsus keyfiyyətlər bənövşə kimi zərif bir çiçəyə aid edilir və bu müqayisə öz gözəlliyi və qeyri-adiliyi ilə insan qəlbini rıqqətə gətirir:

*Qurbani der, könlüm ona sarıdır,
Nə etmişəm, yarım məndən ayırıdır?!
Ayrılıqımı çəkib, boynu əyridir,
Heç yerdə görmədim düz bənövşəni.* [169, s.20-21]

Qurbani qoşmalarını M.P.Vaqif şeirləri ilə yaxınlaşdıran, doğmalaşdıran cəhətlərdən biri də məhəbbətin tərənnümüdür. Bu məhəbbət şeirinin, qoşma janrında yazılmış bu gözəl hisslərin Qurbani, hətta ondan da əvvəl Nəsimi poeziyası ilə səsleşdiyinin şahidi oluruq. Nəsimi yazır:

*“Canımın cananəsi sənsən, həbib!
Xubların fəzzanəsi sənsən, həbib!
Küntə-kənzin xanəsi sənsən, həbib!
Vəhdətin dürdanəsi sənsən, həbib!”* [169, s.28-29]

Və yaxud:

*Ey özündən bixəbər, qafil, oyan!
Hədən olma yadü həm batil, oyan!
Olma fani aləmə mail, oyan!
Sənnən oldu hər nə kim oldu əyan.* [169, s.28-29]

Nəsimi şeirindəki hürufilik ideyaları Qurbanidə dinin şüəliklə qarışıq dərk edilməsi, Həzrət Əlini tanımaq və ona tapınmaq ideyasıdır. Qurbaninin bu qoşmasında deyilənlər bir daha təsdiq olunur:

*Yatmışdım üstümə gəldi ərənlər,
Səfil, nə yatmışan, oyan, dedilər.
Oyandım qəflətdən açdım gözümü
Al, abi-kövsərdən iç, qan, dedilər.* [169, s.31-34]

Qurbaninin gürcü gözəllərinə həsr etdiyi qoşma da M.P.Vaqifin “Açıqbaşda əgər olsa bir dərbər” qoşması ilə səsleşir.

Qurbani yazır:

*Qurbani der sizə, ay gürcü qızlar,
Yerdəki çiçəklər, göydə ulduzlar!
Yaralıyam, yaram hey yanar, sizlər,*

Var olsun dünyada eli gürcünün! [169, s.20-21]

Gürcü gözəllərini yerdəki çiçəklərə, göydəki ulduzlara bənzədən Qurbani kimi M.P.Vaqif də “Açıqbaşda əgər olsa bir dilbər” misrası ilə başlayan məşhur qoşmasında eyni mövzuya müraciət edir. M.P.Vaqif bu qoşmanı o dövrdə Tiflisdə II Franklinin sarayında yaşayan dostu M.V.Vidadiyə yazmışdı. Qoşmanın məzmunundan məlum olur ki, İbrahim Xəlil xan Cavanşir Gürcüstandan bir qız almaq fikrinə düşür. Xan Vaqifdən xahiş edir ki, M.V.Vidadi vasitəsilə bu xahişi Gürcüstan hökəmdarı II Frankliyə çatdırsın. M.P.Vaqif öz qoşmasında xana layiq olan gürcü gözəlini belə təsvir etmişdir:

*Vaqif, yaxşı canan gərək can üçün,
Nədir çox çalışmaq bu cahan üçün
Bir gözəl lazımdır bizim xan üçün,
Vali qulluğunda ərz edən gərək.* [212, s.101-102]

Qurbani qoşmalarındakı vətən məhəbbəti, təbiətə və gözəlliyə vurğunluq hissləri M.P.Vaqif şeirlərində də müşahidə olunur. Qurbaninin və Vaqifin qoşmalarında durnalar böyük məhəbbətlə təsvir edilir.

Qurbani yazır:

*“Uçuşur durnalar, çəkir teyhular,
Namərd adam qalibliyin arzular
Bulandı dəryalar, həm daşdı sular,
Qaynaqsız bulaqlar çaya dönüblər.”* [169, s.20-21]

Vaqif XVIII əsrdən Qurbaninin səsinə səs verərək yazır:

*Nazənin-nazənin edərsiz avaz,
Ruhlar tazələnər, olur sərəfraz
Vaqifin də könlü çox edər pərvaz
Hərdən sizin ilə gəzə, durnalar!* [216, s.3-5]

Qurbani öz sevgilisinin yolunda bütün əfəllərə dözməyə hazır olan aşıqdır. Bu fədakar aşıq sevdii qızı hətta öz nəzərində yolların qubarından da qorumağa çalışır.

*Qurbani der: heç kəs yarın öyməsin
Düymələ yaxanın çarpaz düyməsin,
Dəstələ, zülflərin yerə dəyməsin
Yollar qubarlanar, toz dəyər sana!* (169, 31-32)

M.P.Vaqif də sevgilisini xəta-bələdan, yamandan qorumağa çalışır, ona dua edir:

*Peyvəstə qurluşun, qaşın kamani,
Oxların sinəmdən kəssin nihanı,
Gül bədənin heç görməsin yamanı,
Lütf eylə Vaqifi-şeydayə, Pəri!* [216, s.21-22]

Qurbaninin “Qızların” rədifli qoşmasında Azərbaycanın təbiəti, azəri gözəlləri, bulaqdan su doldurmağa gələn göyçək xanımların obrazları göz önündə canlanır:

Axsamdan yağan qar çıxıbdır dizə,

*Kəsilib bulaqdan yolu qızların
Sənəyin doldurub qoyanda düzə,
Üşüdü barmağı, əli qızların.* [169, s.40-41]

M.P.Vaqifin “Qızlar” rədifli qoşmasında da elat gözəlləri, azəri qızları böyük səmimiyyət və məhəbbətlə təsvir olunur.

*Hər birində mina gərdən, nazik bel,
Sizə qurban tamam ölkə, tamam el.
Güləb ilə sığallanmış qara tel
Xub yaraşmış bəyaz buxağa, qızlar.* [216, s.54-55]

Qurbani yaradıcılığında sadəliklə yüksəkliyin, gözəlliyin vəhdəti insanı valeh edir. Bizə gəlib çatan qoşmalar fərqli əsrlərdə yaşayan hər iki məhəbbət şairinin Pəri adlı gözəl qoşma həsr etdiyini sübut edir. Bu qoşmalar böyük dünyəvi məhəbbətin, saf eşqin tərənnümü kimi səslənir:

*Bir gözəlin ələyindən ələndim,
Bəli dedim, bəlasına bələndim
Yan çevirdim, hər bir yana diləndim,
Qurbaniyəm, görüş, halallaş, Pəri.* [169, s.80-81]

*Günəş tək hər çıxanda səhərdən,
Alırsan Vaqifin əqlini sərdən,
Duaçınam, salma məni nəzərdən
Əksik olmayasan sənadan, Pəri!* [216, s.12-13]

(M.P.Vaqif)

Qurbani qoşmalarında real həyatda rast gəlinən gözəllərin adları çəkilir. Pəri, Salatın, Narınc, Nigar, Gülsənəm, Xuban, Maral xanım, Peykər xanım, Məsmə və s. şairin müasiri olan real həyatda gördüyü gözəllərdir.

M.P.Vaqifin qoşmalarında da rast gəlinən Pəri, Fatimə, Yetər, Salatın, Safiyə, Zeynəb və s. adlar şairlə bir dövrdə yaşamış gözəl xanımlara məxsusdur.

*Vaqif səni sevdi xublar içində,
Bir tazə qönçəsən gülzar içində,
Söz danışmaq olmaz əğyar içində,
Gəl çəkilkək bir qırağa, Fatimə!”* [216, s.15-16]

Hər iki şair sevdikləri gözəlin qara züflərini tərənnüm etmiş, sevgiliyə bu ilahi gözəlliyin Allah tərəfindən lütfə bəxş edildiyini söyləmişlər:

*Qurbani der: gözüm, yuxudan oyan,
O min bir adi gəl etginən bəyan
Sərasər yazılıb ayeyi-Quran
Katiblər şərh edər ənahi zülfün.* [169, s.64-65]

*Vaqifəm, olmuşam zülfə giriftar,
Könlüm viran, halım xarab, günüm zar,*

Bir nəzər qıl mənə, ey çeşmi xumar,

Eyləyibdir mənə sərgərdan zülfün. [216, s.47-48]

Azərbaycan ədəbiyyatında şifahi xalq şeirinin ənənələrindən bəhrələnən, yazılı ədəbiyyatla qarşılıqlı əlaqədə olan aşıq şeiri inkişaf edirdi.

“Şifahi xalq ədəbiyyatı formalarında şeirlər yazan bütün xalq aşıqları islam fəlsəfəsini, aşıqlığın əsas fəlsəfi-estetik dayacağı sayılan ələvi-bəktəşi təriqətinin islami-təsəvvüfü dəyərlərini köklü surətdə mənimsəmişdilər” [152, s.54-56].

Abbas Tufarqanlı Azərbaycan aşıq şeirinin görkəmli nümayəndəsi idi. Bu xalq şairi, haqq aşığı şifahi xalq ədəbiyyatını və klassik şeir ənənələrini gözəl bilir, öz yaradıcılığında onları üzvi surətdə birləşdirməyi bacarırdı. Akademik H.Araslı Abbas Tufarqanlının XVII-XVIII əsrlərə aid əlyazmalarında, cünglərdə qoşma və gəraylıları ilə birlikdə qəzəllərinin, dini mövzuda yazılmış müxəmməslərinin olduğunu göstərmişdir. Alimin fikrincə, *“Abbas Tufarqanlının həyatına aid yeganə mənbə olan “Abbas və Gülgəz” dastanı aşıqdan sonra onun qoşmalarından istifadə edilərək yazılmışdır”* [24, s.108-109].

Professor M.Qasımlının fikrincə, *“dastanın ilk variantı Abbas Tufarqanlının özü tərəfindən yazılmış, sonrakı əsrlərdə ustad aşıqlar tərəfindən tədricən romantik planda qüvvətləndirilmişdir”* [152, s.547-548].

“Abbas və Gülgəz” dastanında verilmiş məlumatlara əsasən demək olar ki, Abbas Tufarqan vilayətindəndir, əsil-nəcəbətli bir ailənin övlədidir. Yaxşı dünyəvi və dini təhsil görmüşdür. Abbas Tufarqanlı tarixi şəxsiyyətlər olan I Şah Abbas, Vəzir Allahverdi xan, Dəli Becan və s. ilə bir dövrdə yaşamışdır. Təbriz şəhərinin valisi Batumanqılının bacısı Gülgəz Pəriyə vurulmuş, eşqi yolunda əzab-əziyyətlər, müsibətlər çəkdikdən sonra sevgilisinə qovuşmuşdur. Abbas Tufarqanlı haqq aşığı olmuş, folkloru, aşıq şeirini gözəl bilməklə yanaşı, ərəb-fars dillərini, dini təsəvvüf fəlsəfəsini də dərinlən mənimsəmişdir.

Abbas Tufarqanlının qoşmalarında məhəbbət, gözəllik, vətən eşqi, təbiət mövzuları bir-birini tamamlayır. Şair doğma Azərbaycanın bir çox şəhərlərini; Muğanı, Təbrizi, Tufarqanı, Dərbəndi qarış-qarış gəzir, bu torpaqları böyük məhəbbətlə tərənnüm edir. Tufarqanlı Abbas məhəbbət şairidir. Təsədüfi deyildir ki, onun eşq tarixcəsi böyük bir məhəbbət dastanına dönmüşdür. Ayrılığın həsrətini çəkən, sevgilisinin gözəl surətini, nəfis geyimini təsvir edən Tufarqanlı Abbas M.P.Vaqif kimi Azərbaycan gözəllərinin məddahına, tərənnümçüsünə çevrilir. Elə bil hər iki şairin gözü eyni gözəllərə baxıb onları vəsv edir.

Sən ki bu qaydada, belə gözəlsən,

Yoxdu gözəllikdə sənə tay, gəlin!

Qaşların kamandı, kirpiklərin ox,

Ay üzündə qoşa xallar, ay gəlin. [52, s.124-125]

Bağçalar titrəşir bardan ötəri

Almadan, heyvadan, nardan ötəri,

Abbas, ağlayırdın yardan ötəri

Dur Şahimərdanın ayağından öp. [52, s.126-127]

Eyni ruhda olan gözəlləmələr, saf məhəbbət poeziyası M.P.Vaqifdə də müşahidə olunur.

Dərdin məni heyvalara döndərdi,

Ey saçları siyah, üzü ağ gəlin!

Ta ki gördüm camalının şöləsin,

Əridi bağrımda tamam yağ, gəlin! [213, s. 66-67]

Sən gəldin nur doldu evə, otağa,

Gəldiyin yollara canım sadağa,

Durub qurban olmaq sən tək qonağa,

Nuşdur canımıza, qurban olduğum. [213, s.67-68]

Məlumdur ki, Şahi-mərdan deyəndə təsəvvüf fəlsəfəsində bütün şüəların mürsidi, birinci imam Həzrəti Əli nəzərdə tutulur. Abbas Tufarqanlı sevgilisinin ayağını Şahi-mərdanın (Həzrəti Əlinin) ayağı kimi müqəddəs bildiyini və onu öpməyə hazır söyləyir.

Eyni rədifli qoşma M.P.Vaqif tərəfindən də yazılmışdır. Vaqif də sevgilisinin ayağına səcdə edib öpməyi lazım bilir:

Hə ola oxuya, həm yaza Vaqif,

Müştəq oldum gələn bu qıza, Vaqif

Bir beləsi gəlsə, gər sizə, Vaqif.

Eylə səcdə, ikram, ayağından öp. [213, s.90-91]

Abbas Tufarqanlının və M.P.Vaqifin qoşmalarını oxuyarkən, XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan xanımlarının geyindiği gözəl libaslar, nəfis bəzək əşyaları insanın gözü qarşısında canlanır. Hər iki şair sanki müasirləri olan Azərbaycan gözəllərinin surətini çəkib bizə göstərir. Aşıq Abbas Tufarqanlı sevgilisinin “qanovuz köynəyini”, “atlas koftasını”, “yaşıl başmaqlarını” böyük məhəbbətlə vəsf edir. M.P.Vaqif də gözəllərin geyimini belə təsvir edir:

Gah zaman başına tirmə şal bağlar,

Gah olur ki, zülf gizləyib xal bağlar,

Kalağayı qabağına al bağlar,

Yaşılın altından ağın üstündən. [213, s.70-71]

Professor Həmid Araslı Aşıq Abbas Tufarqanlının yaradıcılığı barədə yazırdı: “Mübariz ideyası, dilin sadəliyi, ifadələrin xəlqiliyi, qələmə aldığı mövzunun gözəl bir sənət nümunəsi kimi canlandıra bilməsi nöqtəyi-nəzərindən Tufarqanlı Abbas XVII əsr Azərbaycan şairinin görkəmlilərindən biri kimi təqdirəlayiqdir, lakin təsadüfi deyil ki, şeirə, sənətə klassik ədəbi – üslub nöqtəyi-nəzərindən yanaşan, əsasən fars dilində yazanları şair hesab edən! XVII-XVIII əsr təzkiyəçiləri bu qüdrətli sənətkarın həyat və yaradıcılığı haqqında bir kəlmə də olsun danışmamışdılar. Tufarqanlı Abbas mükəmməl bir təhsil görmüş, klassik irsə yaxından bələd olmuş, aşıq

şeirilərini gözəl bilən bir sənətkar olmuşdur” [24, s.109-112].

Abbas Tufarqanlı əsərləri içərisində ictimai mövzulara həsr edilmiş qoşmalar çoxdur. Bu qoşmaların birində öz dövrünü belə xarakterizə edir:

*Ay ağalar, bir zamanə gəlibdir,
Ala qarğa şux tərlanı bəyənəmz,
Oğullar atanı, qızlar ananı,
Gəlinlər də qaynananı bəyənəmz.* [38, s.108-109]

Bu qoşmada şair yaşadığı dövrdəki ictimai bərabərsizliyi göstərir. Dövrünün bütün ziddiyyətləri bu misralarda ifadə olunur:

*Adam var geyməyə tapmaz bezi,
Adam var al geyər, şalı bəyənəmz
Adam var ki, çörək tapmaz dünyada,
Adam var yağ yeyər, balı bəyənəmz.* [38, s.108-109]

Tufarqanlı Abbas qullar və ağalara ayrılan cəmiyyətdə ədalətli divan axtarır. Professor H.Arashlı Tufarqanlı Abbas, Sarı Aşıq, Qurbani və Vaqif qoşmalarını müqayisə edərək yazır: “*Ən qüdrətli aşıqlarda olduğu kimi Vaqif poeziyasında da Azərbaycan fikir tərz, dil üslubu sabit və əsasdır. Vaqif qoşmalarındakı xalqilik yüksək ümumi mədəniyyət və sənətkarlıqdan qidalanır. Azərbaycan dilinin zəngin obrazlılığı, rəngarəng bədii ifadə vasitələri Tufarqanlı Abbas, Qurbani və Sarı Aşıq poeziyasında öz əksini tapmışdır*” [25, s.41-44; 24, s.209].

M.P.Vaqifin yaradıcılığına güclü təsir göstərən saz ustalarından biri də qoşma və bayatı ustadı kimi tanınan Sarı Aşıqdır. Aşığın anadan olduğu və vəfat etdiyi il məlum deyildir. Bəzi tədqiqatçıların yazdığına görə, aşığın Yaxşı adlı sevgilisi olmuşdur. Nakam aşıqlar Qarabağın Güləbürd kəndində dəfn olunmuşlar. Sarı Aşığın sevgilisi Yaxşıya həsr etdiyi qoşmalar xalq şeirindən, şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnmişdir və bu janrın ən gözəl nümunələri sayıla bilər.

*Şikar edib tutdum bir Şahi tərlan,
Sən etdin ağılımı zahil, a Yaxşı!
Səni sevən keçər canı-sərindən,
Olar camalına mail, a Yaxşı!* [38, s.88-89]

M.P.Vaqifin müasirləri olan aşıqlar arasında Xəstə Qasımın da adını çəkmək lazımdır. Xəstə Qasım Cənubi Azərbaycanın Tikmədaş qəsəbəsində anadan olmuşdur. Onun gözəl qoşmaları, gəraylıları dillərdə gəzməmiş, ustad aşıqlar tərəfindən məclislərdə, toylarda oxunmuşdur. Xəstə Qasımın qoşmalarında məhəbbət mövzusu əsas yer tutur.

*Gümüş kəmərlə bağlayıbdır belinə,
Danışdıqca mail oldum dilinə,
Gül uzatdım nazlı yarın əlinə,
Canım aldı, gülü məndən alınca.* [38, s.54-56]

Xəstə Qasım tərbiyəvi-didaktik mövzulara da toxunmuşdur:

Bir yerə gedəndə özünü öymə,

Sultana bac verib kimsəyə söymə

Əyər qüvvətli sən zəifi döymə,

Demə var qüvvətim, qolum yaxşıdır. [38, s.56-57]

M.P.Vaqifin müasirləri olan bir çox ustad aşıqlar o dövrdə gözəl qoşmalar, gəraylılar, təcnislər yaratmışlar. Bu ustad aşıqlardan Həmrah, Hüseyni, Zabit, Xurşid, Səyyad və b. yalnız Azərbaycanda deyil, bütün Zaqafqaziyada tanınırdılar. M.P.Vaqifin tədqiqatlarından prof. A.Dadaşzadə yazır: *“XVIII əsrin xüsusən II yarısında yaşayıb-yaradan aşıqlar çox məşhurdurlar. Əsasən məhəbbət mövzusunda əsərlər yaradan bu aşıqlardan Həmrahın, Səyyadın, Xurşidin və Zabitin adı ilə dastanlar da yazılmışdır. Bu aşıqların qoşmalarına Azərbaycanda yazılmış cünglərdən başqa, erməni və gürcü əlifbasında yazılmış əlyazmalarda rast gəlirik. Həmin aşıqların yaratdıqları qoşmalar müəyyən dərəcədə dəyişilərək əsrimizə qədər gəlib çatmışdır”* [80, s.212-213].

Bu aşıqlardan İrfaninin qoşmaları Vaqif şeirlərinə çox bənzəyir:

Ləblərin müsəttəfa, dəhanın sədəf,

Necə mədh etmiyim, dürdənə səni?

Dün gecə vəsfini eylədi vəiz

Bəzətdim huriyi-qılmana səni. Dadaşzadə, A, XVIII əsr Azərbaycan lirikası.

Bakı, 1977, 461 s. [s.34-36]

M.P.Vaqifin müasiri olan aşıqlaradan biri də XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış Aşıq Valehdir. Aşığın həyatı haqqında əlimizdə dəqiq məlumat yoxdur. Yalnız zamanəmizə qədər gəlib çatmış “Valeh-Zərnigar” dastanından məlum olur ki, Aşıq Valeh dərbəndli aşiq Zərnigarı sevmiş, sonra özü ilə Qarabağa gətirib onunla evlənmişdir.

Aşıq Valeh öz qoşmalarında zamanədən şikayət etmiş, yoxsul insana dövrünün düşmən olduğunu, fəqir-füqəranın vaxtsiz can verdiyini ürək ağrısı ilə yazmışdır. Azərbaycan qızlarının, gəlinlərinin gül camalını təsvir edən Valeh qoşmaları M.P.Vaqifin şeirlərini xatırladır:

Mən sevmişəm ağ üzündə xalını,

Yoxsa, məndən gizlər gül camalını

Divanə Valehin ərzi-halını,

Yusif-i-Kənana dedin, nə dedi?! [38, s.148-149]

M.P.Vaqifin müasiri olan el şairləri, saz ustaları arasında Aşıq Məhəmmədin də adını çəkmək lazımdır. Aşıq Məhəmmədin qoşmalarında sevgi həsrəti, yarın gözəlliyi təsvir olunur. M.P.Vaqif kimi Aşıq Məhəmməd də Azərbaycan gözəllərini adı ilə çağırır, min-bir dil ilə, böyük məhəbbətlə tərənnüm edir.

Bülbüllər ötüşüb naz ilə oynar

Yanaqların oxşar gülə, Tükəzban!

Cığalar qıvrılıb üz ilə oynar,

Nə sığal veribsən telə, Tükəzban! [38, s.130-140]

M.P.Vaqifdən sonra onun xələfləri Aşıq Hüseyn, Aşıq Dilqəm, Aşıq Pəri,

Mirzəcan Mədətov, Məmməd bəy Aşıq, Aşıq Kərim, Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər və b. öz gözəl qoşmaları ilə xalqın ruhunu oxşamışlar. Elin yaddaşında əbədi yaşayan bu saz və söz ustaları Azərbaycan el ədəbiyyatının qabaqcıl nümayəndələri olaraq bu irsi qoruyub saxlamış, nəsildən-nəslə ötürmüşlər. Aşıq Hüseynin qoşmaları öz üslubu, dili və mövzuları ilə M.P.Vaqif şeirlərini çox xatırladır. Aşıq Hüseyn də Vaqif ənənələrini davam etdirərək Ziba, Bəyaz, Nabat, Fatimə kimi gözəlləri vəsf edir:

*“Ay ağalar, sizə bir ərz eyləyim
Olubdu qaşları yağı Nabatın.
Gecələr fikrimdi, gündüz xəyalım,
Çıxmaz ürəyimdən dağı Nabatın.”* [31, s.51-52]

M.P.Vaqifin xələfləri olan aşıqlar arasında Aşıq Dilqəmin də özünəməxsus yeri vardır. Yarın gözəlliyini vəsf edən, sevgilisinin ahu gözlərini, incə belini, qara tellərini məhəbbətlə tərənnüm edən Dilqəm yarının vüsəlinin həsrətini çəkir.

*O qızılgülləri dərməyən Dilqəm,
Dərib pünhan yerə sərməyən Dilqəm,
Bu dünyada yarı görməyən Dilqəm,
Ya Rəbb o dünyada görüşümüz ola?* [38, s.185-186]

O dövrün aşıqları arasında Aşıq Kərim də çox məşhur idi. Aşığın qoşmaları eldən-elə, dildən-dilə gələrək ona böyük şöhrət qazandırmışdı.

*Kəriməm halımdı çox-çox pərişan,
Əritdi cismimi atəşi-hicran,
Hanı, bu dünyada yoxdu bir insan?
Deyə səni mən o yarə yetirəm.* [38, s.204-205]

XIX əsrdə yaşamış gözəl el şairəsi Aşıq Pəri M.P.Vaqif yaradıcılığının görkəmli davamçılarından biri idi. Aşıq Pəri qoşmalarının gözəl dili, üslubu bu gün də insanı valeh edir. Aşıq Pərinin o dövrün tanınmış ziyalıları, şairləri Mirzəcan Mədətovla, Məmməd bəy Aşıqla, Mirzə Həsənlə, Cəfərqulu xan Həva ilə deyişmələri zamanəmizə qədər gəlib çatmışdır.

Aşıq Pəri Qarabağın Dizaq rayonunun Maralyan kəndində doğulmuş, aşıqlar və el şairləri içərisində böyük hörmət qazanmışdır. Azərbaycanın hər tərəfindən Aşıq Pəriyə məzum məktublar gəlirdi. Şair də böyük məhəbbət və ehtiramla bu məktublara mənzum cavablar yazırdı. Aşıq Pərinin şeirləri Mirzə Yusif Qarabağının 1856-cı ildə Teymurxanşurada çap olunmuş “Məcmuəyi Vaqif və müasirini digər” kitabında, Adolf Berjenin 1867-ci ildə Leypsikdə nəşr edilmiş “Əşəri süərai Azərbaycan” məcmuəsində dərc edilmişdir. Aşıq Pərinin şeirləri həmçinin, “Riyazil-aşıqın” və Nəvvab təzkirələrinə də daxil edilmişdir. Aşıq Pəri qoşmaları öz nəfisliyi, zərafəti ilə seçilir. Şairə çox məğrurdur, o, xalq içindən çıxmışdır, sadə insanların arzu və istəklərini tərənnüm edir:

*“Can içində mən bu canı neylərəm,
Ləli-Yəmən, bədəxşanı neylərəm,
Xanı, bəyi, mən paşanı neylərəm?”*

Pəriyəm, eylərəm dualar sənə.” [38, s.226-227]

M.P.Vaqifin xələfləri olan saz-söz ustaları arasında Mirzəcan Mədətovun da adını çəkmək lazımdır. Öz dövrünün savadlı şəxsiyyətlərindən olan Mirzəcan Mədətovun Aşıq Pəri ilə deyişmələri, gözəl üslubda yazılmış qoşmaları vardır.

Bundan artıq yoxdur sənə bir cavab

Layiq deyil etmək aşıqə əzab,

İstərsən edəsən dünyada səvab,

Elə Mirzəcana çarə, bənövşə! [38, s.227-228]

XIX əsrdə M.P.Vaqif qoşmalarına bənzər əsərlər yaradan ustad aşıqlardan biri də Aşıq Ələsgərə saz-söz sənətinin sirlərini öyrədən Aşıq Alıdır. Aşıq Alı da digər el sənətkarları kimi Azərbaycan şeirinin təbii, doğma ölçüsü olan heca vəznində əsərlər yaradırdı. Xalq şeirinin bu oynaq vəznində yazılmış qoşmalar gözəl lirik incilər kimi diqqəti cəlb edir. Lirik, ictimai-siyasi və əxlaqi-nəsiətamiz şeirlər Aşıq Alının qüvvətli və kamil sənətkar olduğunu sübut edir. Vətənin gözəl təbiətini tərənnüm edən el şairi qürbətdə doğma yaylaqların həsrətini çəkir:

Süsənli, sünbüllü, tər bənövşəli,

Yaylaq, bizim yaylaqlara bənzərsən

İçən olmaz abi kövsər suyunu,

Bulaq, bizim bulaqlara bənzərsən. [38, s.291-292]

Aşıq Alı ibrətamiz-didaktik mövzularda yazılmış qoşmaları ilə də diqqəti cəlb edir:

Aşıqəm deyibən girən meydana,

Aşıq deyənlərdə xoş rəftar gərək.

Aşıq gərək sözün vəsfə yetirə,

Bəyənə arıflar birbəbir gərək. [38, s.292-293]

M.P.Vaqifin xələfləri olan saz-söz ustaları arasında Aşıq Ələsgərin qoşmaları diqqəti xüsusilə cəlb edir. Aşıq Ələsgərin qoşmaları çox ahəngdardır və oynaqdır. Aşıq Ələsgər Azərbaycan qoşma janrına bir poetik çeviklik, canlılıq gətirmişdir. Bu qoşmalarda aşığın yaşadığı hisslər bədii-poetik şəkildə əks etdirilmişdir. Aşıq Ələsgər qoşmalarının əsas mövzusunun sevgi, məhəbbət, kədər hissləri ətrafındakı ictimai həyata, təbiətə münasibət təşkil edir:

A bimürvət, axı səndən ötəri,

Ah çəkməkdən bağrım qana dönübdü.

Qədd əyilib, gül irəngim saralıb,

Xəzan dəymiş gülüstana dönübdü. [30, s.42-43]

Aşıq Ələsgərin dağlara, yaylaqlara, gözəl Azərbaycan torpağının əsrarəngiz təbiətinə həsr etdiyi qoşmalarda sanki söz ilə ecazkar tablosu yaradılır:

Bahar fəsli, yaz ayları gələndə,

Süsənli, sünbüllü, lələli dağlar,

Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı,

Turmaz bir-bindən aralı, dağlar. [29, s.43-44]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Qurbani / – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşr., – 1990. – 242 s.
2. Vagif M.P. Əsərləri / – Bakı: EA nəşri, – 1945. – 276 s.
3. Vagif, M.P. Sevmək gərək : lirik şeirlər kitabı // tərt.ed. A.Sarovlu. – Bakı: Gənclik, – 1987. – 321s.
4. Qayıbov H. Azərbaycanda məşhur şüəranın əşarına məcmuə / – Bakı: – c.1. - 1895. – 309 s.
5. Araslı, H. Aşıq yaradıcılığı / H.Araslı – Bakı: Birləşmiş nəşriyyat, – 1960. – 340 s.
6. Aşıq qoşmaları / – Bakı: – 1938. – 234 s.
7. Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və problemləri . / – Bakı: Gənclik, – 1998. – 732 s.
8. Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr, I cild / – Bakı: – 2005. – 376 s.
9. Aşıq Ələsgər / – Bakı: AMEA nəşriyyatı, – 1963. – 205 s.

МИНАРА ГУЛИЕВА

АШУГИ – ПРЕДШЕСТВЕННИКИ, СОВРЕМЕННОКИ И ПРЕЕМНИКИ ВАГИФА РЕЗЮМЕ

В XVII – XVIII веках развивалась устная народная литература. В XVIII веке азербайджанская литература сблизилась с устной народной литературой, ашугским творчеством и народным языком. В связи с этим статье рассматриваются произведения ашугов – предшественников, современников и преемников Вагифа. Сходства между этими гошмами и гошмами Вагифа были выявлены. Гошмы Курбани, Аббас Туфарганлы, Ашыка Валеха, Ашыка Гусейна, Ашыка Алескера были проанализированы в сравнении с гошмами Вагифа. В статье также представлена информация об их жизни. Они прославляли азербайджанских красавиц, воспекали их аху глаза, тонкую талию и черные волосы. Импровизированный диалоги ашуга Пери с известными интеллектуалами того времени дошли до нашего времени.

Ашуг Алы воспевал красоты родины, а также писал гошмы на поучительно - дидактическую тему. Гошмы Ашуг Алескер такие же гармоничные и игривые, как гошмы Вагифа. Он принес в Азербайджанские гошмы поэтические гибкость.

Ключевые слова: гошма, предшественники, современники, преемники, статья, определить, анализировать, сходства, сравнить, описать, прославлять

MINARA GULUEVA

**M. P. VAGIF'S PREDECESSOR, MODERN
AND SUCCESSOR ASHUGS**

SUMMARY

Key words: goshma, predecessors, contemporaries, successors, article, to determine, to analyze, similarities, to compare, to describe, to glorify

In the XVII-XVIII centuries oral folk literature was developing. The Azerbaijan literature came very close to oral folk literature, ashug poetry and vernacular language.

Contemporaries and successors of Vagif. Similarities between their and Vagif's goshmas have been identified.

Gurbani, Ashug Abbas Tufarganlı, Ashug Valeh Ashug Husein and Ashug Alesker's goshmas have been analyzed comparatively with Vagif's goshmas. The article also provides information about their lives. They glorified Azeri beauties, their beautiful eyes and black hair. The improvised dialogues of Ashug Peri with well-known intellectuals of that time have survived to our time.

Ashug Ali glorified the beauty of the motherland and also wrote couplets on an instructive – didactic topic. Ashug Alesker's goshmas are harmonious and playful like Vagif's goshmas. He brought poetic dexterity to Azerbaijani goshmas.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.09.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 30.09.2024

**Rəyçi: professor Təhsin Mütəllibov
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**